

Я. Г. Зверуго.

Древний Волковыск X—XIV вв.

Минск, Изд-во «Наука и техника», 1976, 142 с.

Вивчення давньоруських міст має велике наукове і пізнавальне значення, адже в їх історії, як у дзеркалі, сконцентрований стан розвитку економіки, соціальної структури населення, матеріальної і духовної культури та політичних відносин того часу. Дослідження одного з таких міст і є темою монографії білоруського археолога Я. Г. Зверуго.

Рецензована книга присвячена історії стародавнього Волковиська, розташованого в південно-західній Білорусії. Оскільки літописні відомості про це місто в далекому Понеманні дуже скупи і фрагментарні, археологічні пам'ятки стали, власне, єдиним джерелом, на основі якого вдалося встановити час виникнення і основні етапи його розвитку. Переважна більшість використаного в монографії великого археологічного матеріалу здобута автором в процесі багаторічних розкопок. Крім того, залучені історичні джерела та раніше опубліковані праці вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Праця складається з вступу, п'яти розділів, висновків і бібліографії. Вона написана з позицій марксистсько-ленінської методології, відповідає сучасному рівню радянської історичної науки і становить значний науковий інтерес.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, наводяться конкретні літописні відомості про Волковиськ і подається історія дослідження міста. Перш ніж приступити до огляду окремих розділів монографії Я. Г. Зверуго, слід відзначити методичну послідовність у з'ясуванні питань, які стояли перед автором. Дослідження починається визначенням топографії і стратиграфії пам'ятки, далі наводиться характеристика господарства і закінчується виклад висвітленням рис соціально-економічного життя міського населення та його духовної культури.

У першому розділі описується топографія, стратиграфія і характеризуються оборонні й житлові споруди стародавнього Волковиська. Він був розташований на трьох підвищеннях: Шведській горі, Замчищі і Муравельнику, які тепер залишилися в межах південно-західної околиці сучасного міста. Дуже важливою для визначення часу функціонування пам'ятки є її стратиграфія, ретельно вивчена автором (рис. 4—7), оскільки писемних джерел про час виникнення Волковиська немає. За стратиграфічними даними можна судити, в якій послідовності йшов процес розвитку досліджуваного міста. В результаті вивчення культурних шарів автор висловлює думку, що давньоруський Волковиськ був заснований у другій половині X ст., а припинив існування в першій половині XIV ст. (с. 11—20). В цьому ж розділі розглядається конструкція оборонних укріплень і дається характеристика житлових споруд. Останні являли собою в X—XI ст. напівземлянки зрубної конструкції, а в XII—XIV ст. — виключно зрубні наземні житла (с. 24).

Другий розділ присвячений висвітленню економіки стародавнього Волковиська, зокрема ремесла — залізобного, ювелірного, гончарного і костерізного, а також торгівлі. Волковиськ, як і інші давньоруські міста, був пасамперед осередком ремісників, про що свідчать численні вироби, виявлені під час розкопок. Так, за даними Я. Г. Зверуго, знайдено понад 3800 предметів із заліза і сталі та більше сотні з кольорових металів, багато виробів з кістки, каменю і бурштину, понад 67 тис. фрагментів кераміки тощо. Без перебільшення можна сказати, що небагато з досліджених міст мало таку кількість знахідок. А деякі речі з кістки насправді є шедеврами костерізного ремесла (рис. 18). Позитивна риса монографії полягає в тому, що автор у відповідних підрозділах одночасно розглядає види ремесла і тут же дає детальну характеристику його продукції (наприклад, обробка заліза і залізні вироби, ливарна справа і ювелірні речі тощо). В такий спосіб він уникає повторення, неминучого тоді, коли опис виробництва та його продукції проводиться відокремлено. Це нерідко буває в аналогічних публікаціях. Заслужовує схвалення й те, що розглядаючи металеві вироби, дослідник багато уваги приділяє їх металографічному аналізу, визначенню мікроструктури заліза, його хімічного складу. Чимало ювелірних прикрас було піддано спектральному аналізу для визначення компонентів сплавів.

У розділі дається детальний формально-типологічний аналіз знярядь праці, предметів побуту, прикрас, кераміки тощо. Однак описуючи конкретний тип, на нашу

думку, необхідно було навести в дужках посилання на рисунки, вміщені в книзі. Відсутність таких посилань дещо ускладнює сприйняття тексту.

Найбільш докладно описана кераміка (с. 62). Виділено окремі типи і варіанти посуду, дано зведену таблицю профілів горщиків дев'яти типів, кожен з яких має кілька варіантів (рис. 22). Таблиця дає наочне уявлення читачеві про волковиський посуд. Проте, характеризуючи кераміку, слід було одразу ж вказати на аналогії того чи іншого типу і визначити час його існування, як це, до речі, зроблено при типологічному аналізі наконечників стріл (с. 103—111). Варто було б у зведеній таблиці типів і видів горщиків (с. 63) додати графу, в якій вказати і датування їх, від чого весь опис кераміки лише виграє би.

На матеріалах розкопок у книзі Я. Г. Зверуго чітко простежуються торговельні зв'язки Волковиська з іншими давньоруськими містами і пасамамперед з Подніпров'ям і Волиню. Деякі речі потрапили сюди з Причорномор'я, Прибалтики, південної Німеччини і навіть з узбережжя Персидської затоки (с. 79—82, 132).

В третьому розділі монографії йдеться про сільське господарство й промисли, що засвідчені знахідками у Волковиську. Виявлені тут наральник, окуття лопати, серпи, коси-горбуші, а також зерна злаків, кісточка сливи й інші вказують на заняття городян землеробством та садівництвом. Я. Г. Зверуго показав процентне співвідношення різних видів злаків, проілюструвавши це на відповідних таблицях. Найбільше було зерен жита, далі йшли бобові і технічні культури (с. 83—84). Велика кількість кісток свійських тварин і птахів вказує на розвиток тваринництва і птахівництва. Цікавою є знахідка кісток павича. Як підкреслює автор, це перше і до того ж досить давнє (XII ст.) свідчення про наявність цього свійського птаха на території СРСР (с. 91).

Допоміжними промислами, як простежено на археологічному матеріалі, були мисливство, рибальство і бортництво. Отже, хоч основними заняттями населення Волковиська були ремесло і торгівля, далеко не останню роль в економіці міста відігравали також землеробство, тваринництво та допоміжні промисли. Автор детально розглядає пов'язані з ними знаряддя праці (рис. 30—31), вказує на їх аналогії. Але не з усіма положеннями автора можна погодитись. Так, на нашу думку, подвоєні гачки з перевитим стержнем (рис. 31, 6, 12, 13) вживалися не для витягування рибальських сітей, що залупувалися (с. 96), а для копчення риби. В деяких районах Західної України подібні гачки використовувались для копчення риби і м'яса ще недавно.

Четвертий розділ присвячений військовій справі. Я. Г. Зверуго цілком слушно зауважує, що волковиська колекція озброєння воїна і спорядження коня є однією з найбільших у Білорусії (с. 100). В праці дається характеристика наконечників списів, сокир тощо, але особливо слід відзначити чіткий типологічний аналіз знайдених на городищі наконечників стріл (250 екз.). З них виділено 33 типи, до кожного з яких наводяться аналогії і вказується час їх побутування. Цікаво, що з усіх наконечників стріл майже 64% становлять втульчасті, які загалом не характерні для Русі, але є типовими для її західних сусідів. Як справедливо вважає автор монографії, такий винятково високий процент втульчастих наконечників пояснюється пограничним розташуванням міста. Вони були запозичені городянами від західних сусідів (с. 103). Деякі вістря стріл (тип 7, 14) дослідник пов'язує з татаро-монголами (с. 106—107). Детально проаналізовано і продатовано також шпори, яких знайдено 55 екземплярів. Шкода лише, що тип 5 не проілюстрований (с. 115). Ретельно описані й інші предмети військового спорядження, проте, на жаль, тут теж немає посилань на рисунки.

Питання культури, релігійних вірувань і рис соціально-економічного життя міста є предметом розгляду останнього, п'ятого розділу книги. Він є чи не найцікавішим серед усіх інших. Автор дає опис залишків храму XII ст., виявлених на Замчиці, та різноманітних предметів культури, які свідчать про вірування жителів стародавнього Волковиська. Час існування міста припадає на період християнства, але, як зауважує дослідник, тут часто трапляються різні амулети, які вказують на пережитки язичництва протягом довгого часу (с. 129—130). Про поховальний обряд судити досить важко, бо місцезнаходження міського могильника залишається невідомим.

Ряд знахідок вказує на значне поширення грамотності серед міського населення. Насамперед в цьому переконують знахідки писал-стилів, яких виявлено 12. Автор праці підкреслює, що волковиська колекція писал — одна з найчисленніших і за кількістю поступається лише перед новгородською (с. 123). Про високий рівень письменності свідчать також написи на шиферних пряслях і кераміці.

Проаналізувавши величезну кількість предметів матеріальної культури, Я. Г. Зверуго простежив основні етапи історичного розвитку Волковиська і прийшов до логічного висновку, що місто виникло в X ст. як фортеця на русько-литовському пограниччі і йому постійно доводилось стримувати натиск ятв'язьких і литовських племен (с. 133). Основним завданням Волковиська в X—XII ст. був захист північно-західних кордонів Давньоруської держави. Десь у першій половині XII ст. він стає феодальним замком, а в середині XIII ст. — столицею окремого феодального князівства (с. 135). Під 1256 р. у зв'язку з походом на ятв'ягів згадується волковиський князь Гліб (ПСРЛ, т. II, столб. 831).

Таким чином, автор рецензованої книги провів значну роботу, висвітливши на основі археологічних даних економіку, соціальні відносини, матеріальну і духовну

культуру населення, його зв'язки з сусідами та деякі аспекти політичної історії Волковиська від X до XIV ст., коли Верхнє Понеманнє було захоплене Литовською державою.

Книга добре ілюстрована. В ній вміщено 40 рисунків з планами городища, стратиграфічними розрізами та археологічними матеріалами і 17 зведених таблиць різного характеру. Приємне враження справляє поліграфічне оформлення монографії. Проте бажано було б в книзі подати резюме англійською чи німецькою мовою.

Вихід у світ монографії Я. Г. Зверуго є вагомим внеском у давньоруську археологію в цілому і у вивчення ранньфеодальних міст зокрема. Книгу з інтересом прочитають не лише в Білорусії, вона стане в пригоді тим радянським археологам і історикам, які займаються дослідженням давньоруського періоду вітчизняної історії.

М. М. КУЧІНКО